

KOTNYEK ISTVÁN

A cigány gyermekek oktatása Magyarországon

Az iskoláztatásra irányuló törekvések 1945 előtt

A cigányok és a cigány gyermekek iskolai oktatásának, nevelésének eredményesebbé tételére irányuló törekvések egyáltalán nem új keletűek a magyar nevelés történetében. Igaz, kezdetben nem hivatalos, országos próbálkozásokkal, hanem jobbra egyéni kezdeményezésekkel találkozhatunk csak.

A cigányok oktatásával összefüggő kérdésekről először egy olvasztanítási kísérlet kapcsán, 1695-ben írnak hazánkban. Szőnyi Nagy István *Magyar Iskola melynek mesteriségével az okos és szerény tanító kiváltképpen az idősbeket írás, olvasásra XII órák alatt megtaníthatja* című könyvében, melynek alapvető célja az írás-olvasás tanításának megreformálása (tehát tan- könyv és módszertani jellegű könyv is egyben), a szerző annak az új olvasztanítási módszernek az eredményességéről is szól, amelyet Kolozsvárott tapasztalt. Összegezése így hangzik: "... szorgalmatossággal légyünk rajta: udvarokban, városokban, falukban légyenek mindenütt magyar iskolák...", melyekben "... édesítsék a népet az írás-olvasásra és annak tanulására; osztán a nép maga kívánja és keresi a tanulásnak alkalmatosságát. Ennek szép experimentumát látjuk a kolozsvári reformata eklézsiában; sokan vannak, nemcsak az ifjúság, hanem még az idősek közül is, kik nagy kívánsággal és örömmel tanulnak, sőt némely cigányok is vannak, kik tanulásnak édesedvén szépen olvasnak, némelyek írnak is..."

Mindaz természetesen nem jelenti azt, hogy akár Szőnyi olvasztanítási, felhőttoktatási vagy éppen a cigányokat is eredményesen oktató módszere rohamosan terjedt volna Magyarországon. Hosszú-hosszú éveknél, évtizedeknek kellett eltelniük még ahhoz is, hogy egyáltalán az iskoláztatás szélesedjék, mind nagyobb tömegű gyermekekre terjedjen ki, hiszen ekkor csaknem

300

kizárólag a városokban találunk iskolákat, sőt ott sem mindenütt.

150 év múlva ismét hallhatott az ország egy kísérletéről, amely azt célozta, hogy betűvetésre tanítsák az apró cigány gyerekeket. 1857-ben *Hám János* szatmári érsek alapított cigány iskolát, amely azonban rövid működés után tanuló nélkül maradt.

1868-ban megszületett az iskolai oktatást-nevelést szabályozó és új alapokra helyező *népoktatási törvény*. E törvény többek között a tankötelezettség végrehajtására is nagy súlyt helyezett. 1870-ben *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter külön körlevéllel fordult az ország valamennyi tanfelügyelőjéhez, a tanterületek vezetőihez, felhíva figyelmüket a cigány tankötelesek beiskolázására, a népoktatási törvény előírásainak a cigány gyerekekre történő kiterjesztésére is. Egyben véleményüket is kérte arra vonatkozólag, hogy miképpen lehet a gyakorlatban megoldani ezt a problémát. A korabeli, rendkívül hiányos iratanyag alapján sajnos nem követhető nyomon az intézkedés hatása, az iskolai statisztikák tanulmányozása során ezekben az években mindenesetre nem találkozunk cigány tanulóval.

Nagyobb odafigyelést, kísérletező kedvet csak a XIX. század végén és a XX. század elején tapasztalunk ismét. *József főherceg* kezdeményezésére 1893. december 31-én országos cigány-összeírást végeztek Magyarországon, amelyet követően a pedagógiai sajtó is egyre többször és egyre élénkebben foglalkozott a cigánykérdéssel, a cigány gyerekek oktatásának problémáival. Jó néhány figyelemreméltó cikk, tanulmány jelent meg ebben az időben. "... Reformtervek röpködnek a fülledt nyári levegőben, akárcsak a közegészségügyi reformeszmék egy-egy kiadósabb kolerajárvány idején. Amint azonban a járvány elmúltával abbamaradnak a tervezett s részben foganatba is vett közegészségi intézkedések, és marad minden a régiben, azonképpen vagyunk a cigányügy rendezésével is..." – írta a *Néptanítók Lapjában* 1907. augusztus 8-án *Ember János Székelyudvarhelyről*. Érdekes, amit ő javasol. Azt állítja ugyanis, hogy a problémát nem lehet egyszerűen csak a „törvényességgel” megoldani, hanem a hatókokat kell felszámolni elsősorban. Így le kell telepíteni a cigányságot, ehhez termelő- és munkaesszközöket is a ren-

301

delkezésükre kell bocsátani, majd megtanítani őket ezek kezelésére, használatára. "... és mindennekfölött föl kell karolni művelődési ügyüket...", ami jelenti az "...ingyenes, kötelező oktatást, mely a tanulás minden eszközét a gyermekeknek teljesen ingyenesen bocsátja rendelkezésére..." Részletesen szól, mint részfeladatról, a tanulók ínséges helyzetének (ruhátlanság stb.) és az előítéleteknek a felszámolásáról, hogy biztosítani lehessen számukra a tanulás lehetőségét. Külön is kiemeli a tanítók szerepét, miszerint: "... a tanító a cigány gyermekeket gondozza a legtöbb odaadással, a legnagyobb gyöngédséggel...", mert a társadalmi igazságtalanságot elsősorban a társadalom alapvető intézménye, az iskola van hivatva megszüntetni.

A Néptanítók Lapja 1908-as 19. számában ismét két érdekes cikk foglalkozott a cigánykérdéssel. Rendkívül humanisztikusan közelített az üggyhöz K. Nagy Sándor, és bírálta azokat, akik a cigányságot törvényen kívülinek tartják. "... Más országokban nincs példa arra, hogy hazájának mondhasssa azt egy olyan nép, melynek sorsa az üldözött vadéhoz hasonló. A mi hazánkban pedig törvény védi a madarakat, sőt a vadakat is, de a cigányok megköszönhetik, ha egy faluban 6 vagy legfeljebb 24 óráig megtűrik őket a faluvégen..." – írja. Kifejti, hogy e törvényen kívülre helyezés azért is képtelenség, mivel az 1893-as cigányösszeírás szerint Magyarországon és Erdélyben együttesen 274 940 cigányt írtak össze. "Ennyi embert viszont kívül helyezni a törvényen, és kimondani rá a kiirtás szükségét, még elgondolni is lehetetlen..." – hangoztatja. Az iskolába nem járó cigány gyerekek számát 40 ezerre becsülte.

Sok vonatkozásban egyetért vele ugyanitt A cigány gyerekek című cikkében Kóródy Miklós is. Ő 17 ezerre becsüli a be nem iskolázott cigány tanköteleseket. Megjegyzi azonban, hogy az egész iskoláztatási ügyet egy alapos és mindenre kiterjedő felméréssel kellene kezdeni. A két legfontosabb teendőnek ő is a letelepítést és az iskoláztatást tartotta. Értékeli szót az ez iránnyú korábbi kísérletekről is. (József főherceg Alcsuton kísérelte tett a cigányok letelepítésével és iskola alapításával a 90-es években). Ezekről megállapítja, hogy azért nem sikerültek, mert sem a kormányzat, sem a vármegyék nem támogatták. Egy pe-

dagógiai eredmény azonban mégis született, nevezetesen az, hogy bebizonyították – mint írja –, miszerint a cigány gyermekek is értelmesek, beiskolázhatók és taníthatók. Részletesen kifejti azt a javaslatát is, hogy a cigányokat az egész országban úgy kellene szétosztani és letelepíteni a falvakban, hogy egy-egy tanteremre egy-két cigány tanköteles jusson. Ahol már 30 van, ott részükre külön cigány osztályt vagy iskolát kellene felállítani. Ahol a család megélhetése nem biztosított, ott az iskolásgyermekek élmezeése a község feladata lenne, ruhával és tanszerekkel viszont az állam látná el őket.

A tanügyi sajtóban és a megyei lapokban megjelent cikkek hatására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is foglalkozni kezdett a beiskolázás szorgalmazásával. Ezt bizonyítja az 1907/08-as tanévi statisztika, melyben már a cigány tanulók összeírása is szerepel. Eszerint ekkor az ország iskoláiban 1708 ténylegesen iskolába járó cigány gyereket találunk. Ha a tankötelesek számát 17–18 ezerre tesszük, az iskolába járók aránya akkor is csak 10 százalék körül van. Ugyanakkor az iskolába járó tankötelesek aránya országosan meghaladta a 80 százalékot.

A beiskolázás törvényhatóságokként (megyénként és városoként) meglehetősen eltérő, és nem volt mindig arányban a cigány lakosság számával, következésképp a cigány tankötelesek számával sem. A legtöbb cigány gyereket – 381 tanulót – abban a Nagy-Küküllő megyében iskolázták be, ahol a cigány lakosság aránya is a legmagasabb volt (2,7%). Ha azonban az iskoláskorú népesség országos arányát nézzük, akkor e megyében a tanköteles korú cigány gyerekek számát mintegy 650–700-ra tehetnénk, így a beiskolázás bármennyire jelentős is, ténylegesen csak a tanköteleseknek durván fele járhatott iskolába.

Az oktatásügynek a cigányügyre történő odafigyelését, fokozottabb érdeklődését jelzi, hogy 1909-ben Pankotán, Arad megyében Variassy Árpád tanfelügyelő közreműködésével Csóky Gusztáv tanító megszervezte az ország első egésznapos, ahogy ma mondanánk, napközis ellátást is nyújtó cigány iskoláját. Itt a korabeli tudósítás szerint az iskola berendezése sem volt olyan, mint másutt. "... Az iskolaterem előszobájában két-három mosdótól is van, csakugyanannyi törülközővel, egy fehér papirossal

leborított asztal két fésűvel és tükörrel; van továbbá egy fedény is, lábmossásra való vízzel...”, ahol reggel az iskolai munka tisztálkodással kezdődik, a reggelivel folytatódik, és csak ezután jön a tanulás 9-től 11-ig, majd ebéd, és 13 órától 15 óráig ismét tanulás. Az iskolában szerzett pedagógiai tapasztalatok mai szemmel is rendkívül érdekesek és értékesek. Ilyen volt például az, hogy a tanév elején beiratkozott 49 gyermek közül az első félévben egy sem maradt ki, a gyerekek szorgalmasan látogatták az iskolát, rendkívül érdeklődők voltak. A szülőknek sem volt különösebb kifogásuk az iskolával szemben, bár a vándorlás miatt a gyerekek egy része később elmaradozott. Érdekes viszont az, hogy amíg csak egy-két faluval mentek odébb a szülők, a gyerekek onnan még vissza-visszajártak. Sajnos az iskola további sorsáról ma már rendkívül keveset tudunk, mint kísérléte azonban nemcsak érdekes, hanem komoly jelentőségű fejezete is neveléstörténetünknek.

Az első világháborúval lezárult történelmi korszakot követően a felszabadulásig különösebben említésre méltó kezdeményezésről nem tudunk. A *Magyar Tanácsköztársaság* célul tűzte ki az új iskolarendszer, ezen belül az ország valamennyi gyermekére kiterjedő demokratikus iskolarendszer-megteremtését, a megvalósítására azonban már nem volt idő. A Tanácsköztársaság bukását követően az egyre erősödő fasizálódás erősítette a cigányokkal szembeni diszkriminációt is, aminek végső eredménye az volt, hogy a cigány gyermekeket az iskola helyett a koncentrációs táborok fogadták.

A cigány tanulók oktatása a felszabadulás után

A felszabadulást követően a magyar oktatásügy előtt olyan nagy feladatok álltak, mint az iskolák államosítása, a szocialista közoktatás megteremtése.

Az új magyar társadalom már 1948-ban megpróbált tenni valamit, törleszteni valamit a múlt adósságaiból. 1948 februárjában országos értekezletet tartottak a Belügy-, a Vallás- és Közoktatásügyi, valamint a Népióléti Minisztérium és Országos Köz-

egészségügyi Intézet, továbbá a Kelet-Európai Intézet bevonásával, ahol megpróbálták meghatározni a magyarországi cigány lakosság helyzetének javítását célzó legfontosabb feladatokat. Előbbre lépni azonban csak nagyon lassan lehetett.

Az iskoláztatást illetően a figyelem csak az ötvenes évek közepén terelődött ismét a cigány tanulókra. Ekkor lépett ugyanis az általános iskolák intézménye minőségileg is új fejlődési szakaszba, s ennek során kitűnt néhány, az eredményességet komolyan befolyásoló tényező. Az érdeklődést elsősorban az kellett fel, hogy az általános iskola alsó tagozatában, ezen belül is különösen az első és a második osztályokban rendkívül nagy volt a *lemorzsolódás*, és a lemorzsolódott tanulók többsége cigány gyermek volt. A Művelődésügyi Minisztérium 1957/58-ban végzett felmérése szerint a 28 000 általános iskolás cigány gyermek közül mindössze 3200 jutott el a felső tagozatba. Amikor a lemorzsolódás elsődleges okait vizsgálták, kiderült, hogy a 28 000 tanulóból 7700 maradt *hiányzás* miatt osztályozatlan. Az egyik alapvető ok tehát a *rendszeres iskolába járás hiánya* volt. Ennek tüzetesebb vizsgálata során kitűnt, hogy alig kevesebb vagy talán még több gondot okoz a *beiskolázás*, a tankötelesek felderítése és nyilvántartása is. A cigányügy rendezése iránti igényt és az egyre szélesedő társadalmi érdeklődést tükrözte, hogy az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának 1961-es határozata, amely állást foglalt az elkövetkező évek teendőit illetően, kiemelt feladatként említette a cigány lakosság kulturális felemelését. Ugyanebben az évben került bevezetésre az új tanterv. Ez szintén arra ösztönzött, hogy minden eddiginél jobban számba vegyék a megvalósítás feltételeit és lehetőségeit. A cigány gyermekek esetében két fő feladatot fogalmazódott meg. Az egyik: a tankötelesek maradéktalan felderítése, a beiskolázás teljessé tétele, a másik pedig: előbbre lépés az iskolai oktatásban-nevelésben – elsősorban a rendszeres iskolába járás biztosításával.

Tulajdonképpen ekkor indultak el azok a *kísérletezgetések*, amelyek a hetvenes évek különböző megoldáslehetőségeit jelezték előre.

Kísérletekkel, különböző megoldási lehetőségekkel nemcsak

Magyarországon, hanem *Európa több országában is* próbálkoztak. Ezek célja a hazánkban is tapasztalható problémák megoldása volt. *Franciaországban* az alapvető feladatot a tanulási esélyegyenlőség valamilyen megvalósításában vagy legalábbis abban látták, hogy a cigány tanulók esélyeit, lehetőségeit minél jobban közelítsék a franciákéihoz. Ennek érdekében speciális iskola-előkészítőket és iskolákat, sőt internátusokat is szerveztek (7 alapfokú, 1 középfokú osztállyal) a vándor cigányok gyermekei részére. *Angliában* különösen a hatvanas évek második felében találkozunk sűrűn a különböző felmérésekkel, jelentésekkel és kísérletekkel. Megjelentek itt is a vándoriskolák (*Gipsy Council's Caravan Schools*). A következő években több, a cigányok oktatásával foglalkozó, azt segítő szervezet alakult, így például a *National Gipsy Education Council* (Országos Cigány Nevelési Tanács). Hasonlóan élénk az oktatásügy tevékenysége ebben az időben *Olaszországban* is, ahol már 1959-ben Pescarában cigányosztály-kísérletet szerveztek, és ettől kezdve egymást követték a különböző próbálkozások. *Csehszlovákiában* 1969-ben speciális, a cigány gyermekek nevelésével foglalkozó internátust szerveztek, 1971-től pedig kiemelt feladatként kezelik az iskolaelőkészítést, amin belül különleges helyet kapott a cigány gyermekek iskoláskor előtti nevelése.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején szervezett hazai kísérletek *formái* meglehetősen különbözők voltak. Ekkor még az egyes megyék, járások, iskolák elszórt és önálló próbálkozásai voltak a jellemzők, így a megoldásmodellek meglehetősen tarkák, a formák meglehetősen különbözőek. Lényegük azonban egy: előbbre lépni, elsősorban a gyermekeken keresztül segíteni a cigányság kulturális felemelkedését. A mielőbbi tisztánlátást és a feladatok megoldásának biztosítását sürgette az is, hogy a cigány tankötelesek száma *ugrásszerűen megnőtt*, váratlan demográfiai robbanás következett be. (Amivel együtt, a magyar népességen belüli demográfiai hullámvölgyvel összefüggésben, csökkent a magyar tanulók száma.) 1970-ben a beiskolázott cigány tanulók száma már 60 000 körül volt, tehát 1957–58-hoz képest számuk majdnem megkétszereződött.

Az oktatásügy ért el komoly eredményeket is, hiszen az

1957-es 12 százalékkal szemben ekkor már a cigány gyermekek közel 30 százaléka jutott el a felső tagozatba. Probléma és gond most is volt azonban bőven. Az 1970/71-es tanévben 138 990 első osztályost írtak be hazánkban. Ebből 15 016 tanuló, az első osztályosok 10,8 százaléka volt cigány. Országos átlagban az első osztályosoknak 12,3 százaléka volt túlkoros, ugyanez az arány a cigányoknál 56,1 százalék. Ezt 1972. februárjában a *művelődésügyi miniszter* az iskolákhoz írt levelében megdöbbenően nagy veszteségnek minősítette. Ekkor már az ország legkülönbözőbb vidékein készültek a helyzetet több szempontból is vizsgáló felmérések. Ezekből kitűnt, hogy több megyében még mindig komoly gondot jelent a beiskolázás. Békes megyében a cigány gyerekek mindössze 75 százaléka, Hajdú-Biharban pedig ennél is lényegesen kevesebb járt iskolába. Természetesen voltak már komoly eredmények is. Zala megyében a beiskolázás a hetvenes évek elején már gyakorlatilag 100 százalékos volt, s hasonlóan komoly sikerek születtek Tolnában is. A beiskolázás rohamos javulása mellett azonban továbbra is súlyos probléma maradt az oktatás és nevelés eredményességét legjobban befolyásoló rendszertelen iskolába járás, a sok mulasztás.

Egyre több vizsgálat foglalkozott ekkor már az úgynevezett *hátrányos helyzettel*. Ezek az országos vizsgálatok, a megjelent publikációk segítették az egyes megyéket saját vizsgálataikban is, és ilyen módon mélyebb, átfogóbb elemzések születtek a cigány tanulók hátrányait illetően. A vizsgálatokból levont következtetések nagyjából mindenütt ugyanazok voltak:

1. A nevelés és oktatás feladatainak tervezésénél figyelembe kell venni a Magyarországon létrejött sajátos cigány *szubkultúrát*, azt, hogy a gondolkodás, az ízlés, az erkölcsi szemlélet, szokásrendszer a hazai cigányságon belül nagyjából azonos, és erőteljesen eltér a nem cigány lakosságtól.
2. A hátrány jobbára már a születés előtt, a *méhen belüli* időszakban kialakul, hiszen a terhesség ideje alatt ért hatások

- jelentősége nem tagadható. A legkézzelfoghatóbb jelenség e vonatkozásban az, hogy a cigány újszülöttek testsúlya átlagosan 3–400 grammal alacsonyabb a nem cigányokénál.
3. Ez a hátrány sajnos a születés pillanatától kezdve megmarad, sőt az esetek többségében fokozódik. Főként táplálkozási hiányok jelentkeznek (átiagkalóriában) és a magas biológiai értékű fehérjék fogyasztásának hiánya következtében, ami az *általános mentális fejlettséget* is kedvezőtlenül befolyásolja.
 4. A cigány gyerekek többsége az iskoláskort megelőzően jobbra csak *biológiai gondozásban* részesül, így ez is oka annak, hogy az iskolába lépéskor a hatéves szintet nem érik el, iskolaéretlenek.
 5. Amíg a magyar gyermekek többsége *óvodából* kerül az iskolába, addig a cigányoknál ezek aránya kicsiny. A legtöbb nem cigány gyermeknél a szülő is tudatosan „készül az iskolára”, megadja gyermekének a támogatást, segítséget az iskolai munkához. A cigány gyerekek viszont szinte semmiféle támogatásra nem számíthatnak, jó, ha a szülők nem gátolják az iskolába járást, és „megtűrik” a tanulásukat. Ebből adódik, hogy az iskola által biztosított taneszközök a cigány gyerekeknél idő előtt „elhasználódnak”.
 6. Maga a *környezet* is hátrányozónt zúdítt az iskolába járó cigány gyermeke. A cigány tanulók sajátos otthoni környezetét tártta fel Zala megyében a Nagykánizsai járási művelődésügyi osztály egy 1969/70-ben végzett, a járás valamennyi cigány családjára kiterjedő művelődésszociológiai vizsgálat keretében. A vizsgálat adatai jellemző képet adnak arról a háttérrel, ahonnan a gyermekek reggelente iskolába indulnak, s ahová a tanítási óra után visszatérnek. Milyen is ez a háttér? A cigány szülők 62%-a írástudatlan, a fennmaradó 38 százalék többsége is csak minimális, az aláírás szintjét többnyire alig meghaladó olvasási és írás-

készséggel rendelkezik. A cigány tanulók 90 százalékánál az otthoni tanulás legalapvetőbb feltételei is hiányoznak, hiszen 45 százalékuk putriban lakik, 30 százalékuk pedig szoba-konyhás, a putri komfortját alig meghaladó lakásban, ahol még az olyan mindennapi berendezési tárgy, mint az asztal, is ismeretlen, tehát rajta írni és olvasni nem lehet. Még néhány mutató: a nem cigányoknál minden harmadik lakosra jutott egy rádió és minden kilencedikre egy televíziós készülék, ugyanez az arány a cigányoknál a rádió esetében 40, a televízió esetében pedig 155 lakos volt. Könyvtárba a cigány lakosság 2,6 százaléka (csaknem kizárólag iskoláskorúak), a nem cigányoknak 30 százaléka volt beíratkozva. A művelődési lehetőségeket jelentősen befolyásolja a sajátos cigány életforma, az egy keresőre jutó eltartottak nagy száma, a rendelkezésre álló valóban szűkös anyagi javak ésszerűtlen felhasználása. Ez tehát a többség otthona, melynek hatását tükrözik a fogékony gyermekiek, és amellyel a nevelés és oktatás feladatainak tervezésekor nagyon komolyan kell számolni.

A hetvenes évek elején az okok feltárása mellett vagy azok eredményeképpen egy sor értékes kezdeményezéssel találkozunk. Tolna megyében, Gyulajon helyi összefogással és némi felsőbb segítséggel 1967-ben megszervezték a cigányotthont. A Zala megyei Csapiban speciális *cigány kollégium* és iskola létesült 1973-ban. Ugrásszerűen megnőtt a napközis ellátásban részesülő cigány gyerekek száma. 1974-től az Oktatási Minisztérium által koordináltan folytak a kísérletek.

Az eredmény: 1970-ben tizenöt ezer cigány gyermek indult el az első osztályban, ebből 3200 eljutott a nyolcadikig, 12 000 azonban nem. Az összesen lemaradt 22 000 tanulóból tehát 12 000 a cigány. Természetesen e mögött az átlag mögött azért vannak jelentős eredmények is. A karancssági általános iskolában például a cigány gyermekek 85 százaléka végezte el eredményesen az iskolát. A tolna megyei Kocsolán a cigány tanulók tankötelezettségét az 1970-es 21,7 százalékról 1977-ben már 60 százalékosan sikerült teljesíteni.

A cigány tanulók nevelésének-oktatásának eredményesebbé tétele azonban továbbra is nagy feladatot ró az iskolákra. Az iskolák mellett ma már egyre többször vetődik fel az óvodák, az *iskola-előkészítés*, az iskoláskor előtti intézményes nevelés fontossága. Ha a cigány gyerekek tömegeit be tudjuk vinni az óvodákba, akkor az iskolai gondok sokszorosán kisebbednek majd. Ehhez azonban nem elegendés az iskola jó szándéka, tenniakarása, mert a cigány családokat kell olyan szintre emelni, hogy az óvoda kívánalmainak megfelelően tudják gyermekeiket elküldeni az óvodába. Az oktatásügynek figyelembe kell vennie a nevelési feladatok megvalósításakor az egyes cigány rétegeknek a társadalmi beilleszkedésben megtett útját is. Ennek megfelelően a nevelésügy stratégiája a következő:

1. *Beilleszkedett szülőknél* az óvodai nevelés teljessé tétele. A gyerekek további útja az iskolába semmiben sem különbözök magyar társaikétól.
2. *A beilleszkedés útján lévőknél* (már nem putriban lakók, írástudók, az egyik szülő állandó munkahellyel rendelkezik) törekvés az óvodai nevelés szélesítésére, addig is egyéves iskola-előkészítés az iskolába lépést megelőzően, a szülők hatékonyabb felkészítése az iskolára, a diák-szociális ellátás lehető legteljesebb biztosítása az iskolában, speciális, a tanulást segítő nevelői eljárások alkalmazása.
3. *A be nem illeszkedett szülők* gyermekei részére a kollégiummal összekötött intenzív iskolai oktatás és nevelés; ha a szükség úgy kívánja, speciális program szerint.

A cigány tanulókkal való foglalkozás speciális eljárásainak bővítését szolgálják a több helyütt létrehozott *cigány osztályok*, iskolák is. Figyelemreméltó továbbá az a tapasztalat, amelyet a *Pécsi Tanárképző Főiskolán* éppen a cigány gyermekek oktatásának és nevelésének kérdéskörébe vágó tudományos kutatások,

vizsgálatok során szereztek a szakemberek. Mindezzel az oktatásügy ahhoz a nagy társadalmi célkitűzéshez kíván hozzájárulni, hogy a magyarországi cigányság életformájában, gondolkodásában egyaránt beilleszkedjék a társadalomba, élni tudjon állampolgári jogaival, és teljesíteni tudja állampolgári kötelezettségeit.

1980. július